

ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУДІ ҚАЗЖЕТ ЕТЕТІН БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛЕУ ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

УДК 376.42

МРНТИ 14.25.09

DOI 10.51889/2960-1673.2025.82.3.003

¹Баймошканова Г.Т., ²Калыкбаева А.Ж.,

¹7M01906 - Арнайы педагогика: инклюзивті білім беру мамандығының 2 курс магистранты

² PhD, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің аға оқытушысы,
Қазақстан, Алматы қ.

ТАҚПАҚТАРДЫ ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН КЕҢЕЙТУ ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа

Мақалада психикалық дамуы тежелген бастауыш сынып оқушыларының сөздік қорын тақпақтар арқылы кеңейту тәжірибесі қарастырылады. Зерттеу барысында балалардың сөздік қорының қалыптасуына, тілдік дағдыларының дамуына және шығармашылық қабілеттерін жетілдіруге өлең оқу мен жаттау әдістерінің әсері бағаланды. Нәтижелер көрсеткендей, өлеңдер арқылы жүргізілген жұмыстар балалардың сөздік қорын тиімді кеңейтуге, сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға және оқу мотивациясын арттыруға ықпал етеді.

Негізгі сөздер: психикалық дамуы тежелген балалар, бастауыш сынып, сөздік қор, өлеңдер, тілдік дағдылар, шығармашылық қабілеттер

¹Баймошканова Г.Т., ²Калыкбаева А.Ж.,

¹ Магистрант 2 курса 7M01906 – «Специальная педагогика: инклюзивное образование»

²научный руководитель, PhD

ОПЫТ РАСШИРЕНИЯ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СТИХОТВОРЕНИЙ

Аннотация:

В статье рассматривается опыт расширения словарного запаса младших школьников с задержкой психического развития с использованием стихотворений. В ходе исследования оценивалось влияние чтения и заучивания стихов на формирование словарного запаса, развитие речевых навыков и творческих способностей детей. Результаты показали, что работа со стихотворениями способствует эффективному расширению словарного запаса, формированию культуры речи и повышению мотивации к обучению.

Ключевые слова: дети с задержкой психического развития, младшие школьники, словарный запас, стихотворения, речевые навыки, творческие способности

¹*Baimoshkanova G.T., ²Kalykbaeva A.Zh.*

¹*2nd-year Master's student, 7M01906 – "Special Pedagogy: Inclusive Education"*

²*Academic advisor, PhD*

EXPERIENCE IN EXPANDING THE VOCABULARY OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS WITH DELAYED MENTAL DEVELOPMENT THROUGH THE USE OF POEMS

Abstract:

The article examines the experience of expanding the vocabulary of younger schoolchildren with delayed mental development through the use of poems. The study evaluated the impact of reading and memorizing poems on vocabulary acquisition, development of speech skills, and enhancement of children's creative abilities. The results indicate that activities with poems effectively contribute to vocabulary expansion, speech culture formation, and increased motivation for learning.

Keywords: children with delayed mental development, younger schoolchildren, vocabulary, poems, speech skills, creative abilities

Кіріспе. Психикалық дамуы тежелген балалардың тілдік дамуы жиі кешігуі мүмкін, бұл олардың оқу үлгеріміне және әлеуметтік қарым-қатынасына әсер етеді. Сондықтан, мұндай балалардың сөздік қорын кеңейту мақсатында арнайы әдістемелер қажет. Тақпақтар – балалардың тілін дамытуда қолданылатын тиімді құралдардың бірі.

Сөздік қоры – тек адамға тән ерекше іс-әрекет түрі болып табылады, ол өз ойларын вербалды түрде білдіруге, оларды басқаруға және басқа адамға жеткізуге мүмкіндік береді [1]. Зерттеудің теориялық-әдістемелік негізін қазақстандық және шетелдік лингводидактик ғалымдардың еңбектері құрайды: Н.Д. Бабич, А.М. Богущ, Н.Я. Дзюбишина-Мельник, К.Л. Крутой, И.О. Луценко, Т.А. Пироженов, Л.В. Струганец, А.Н. Хорошковая және басқалары. Лингвистикалық және психолого-педагогикалық әдебиеттерді талдау «сөздік қоры мәдениеті» феномені бойынша біртұтас пікірдің жоқ екенін көрсетті. Көбіне «сөздік қоры мәдениеті», «сөздік қорының дұрыстығы» және «тіл мәдениеті» ұғымдары бір-бірімен сәйкестендіріледі. Мысалы, «Қазіргі орыс тілі» оқулығында былай делінген: «Тіл мәдениеті – ауызша және жазбаша әдеби тілдің қалыптасқан нормаларын сақтау, сондай-ақ мақсатқа және қарым-қатынас жағдайына сәйкес экспрессивті құралдарды саналы, мақсатты және шебер пайдалану» [2].

Бүгінгі күні сөздік қоры мәдениеті үш мәнде қарастырылады: – коммуникативтік кемелділікті көрсететін белгілер мен қасиеттер жүйесі; – тілдің толық әрі дұрыс қолданылуын қамтамасыз ететін адамның дағдылары мен білімдері; – сөздік қоры мәдениеті туралы лингвистикалық білім саласы, оның коммуникативтік қасиеттерінің жүйесі [3].

Қазіргі зерттеулерде (анықтамалық, педагогикалық, лингводидактикалық әдебиетте) «сөздік қоры мәдениеті – дыбыстау, сөз құрау және сөйлем құру нормаларын сақтау» деп анықталған. Сөздік қоры мәдениетінің негіздері отбасыда, мектепке дейінгі кезеңде қалыптасады [4]. Сонымен қатар, сөздік қоры мәдениеті «тілдің мақсатқа сай және еркін қолданылуын қамтамасыз ететін білімдер мен дағдылар жүйесі» ретінде қарастырылады [5];

«сөздік қорының коммуникативтік кемелдігін көрсететін белгілер мен қасиеттер жүйесі» [6]; «тілдің толық әрі қарапайым қолданылуын қамтамасыз ететін дағдылар мен білімдер жиынтығы» [7]. Демек, сөздік қоры мәдениеті жалпы мәдениеттің құрамдас бөлігі болып табылады, ал оның жоқтығы – сауатсыздықтың белгісі.

Сөздік қоры мәдениеті мынадай негіздерге сүйенеді:

- **мәнділік** – хабар мазмұнына, сипатына, мақсатына сәйкес тілдік құралдарды таңдай білу, қарым-қатынас формасын (монолог, диалог, полилог), әуенін, интонациясын дұрыс таңдау, сыпайылық;
- **байлық** – белсенді сөздік қорының мол болуы, қолданылатын морфологиялық формалар мен синтаксистік конструкциялардың әртүрлілігі;
- **экспрессивтілік** – орыс тілінің бай экспрессивті ресурстарын пайдалану, сөз өнерін меңгерудің негізі;
- **таза тіл** – әдеби-нормативті сөздер мен сөз тіркестерін, грамматикалық формаларды дұрыс қолдану.

Диалектизмдерді, көп сөйлеу стиліндегі сөздерді, ресми тілдегі бюрократиялық сөздер мен шет тілінен алынған сөздерді артық қолдану мәнсіз болып табылады.

Жоғарыда аталған қасиеттер сөздік қоры мәдениетінің негізгі көрсеткіштері болып табылады және бұл критерийлер әмбебап сипатқа ие.

Сөздік қоры мәдениетінің негізгі компоненттері 6–7 жастағы балаларда мынадай:

- әдеби тіл нормаларына сәйкес дыбыстау/сөздік қоры мәдениеті;
- пассивті және белсенді сөздік қордың байлығы, сөздерді дұрыс мәнінде қолдану, жағдай мен мақсатқа байланысты экспрессивті құралдарды пайдалана білу;
- өз пікірін логикалық және дәйекті жеткізу;
- сөздің грамматикалық құрылымының әдеби нормаларға сәйкес болуы;
- әдеби сөздік қор нормаларын меңгеру;
- негізгі этикалық қарым-қатынас ережелерін игеру.

6–7 жастағы балалардың сөздік қоры мәдениеті барлық сөйлеу түрлерінде көрініс табады. Бұл жаста негізгі форма – байланысқан сөздік қоры, ол онтогенезде 6–7 жасқа қарай қалыптасуы тиіс.

М.М. Алексеева мен Б.И. Яшина пікірінше, байланысқан сөздік қоры – «біртұтас мазмұнды білдіру қажеттілігін көрсететін және «қатынасты қамтамасыз ету мен өзара түсіністікке» бағытталған бірнеше логикалық үйлескен сөйлемдерді қамтитын кеңейтілген пікір» [8].

С.Л. Рубинштейн еңбектерінде байланысқан сөздік қоры «ойды сөйлеуші немесе жазушының жеткізуі оның тыңдаушы немесе оқырман үшін түсініктілігі тұрғысынан адекваттылығын көрсетеді» деп көрсеткен. Автордың зерттеулерінде байланысқан сөздік қордың онтогенезде дамуының негізгі факторы – сөйлеушінің «өз мазмұнын түсінікті жеткізуге» қабілетінің біртіндеп дамуы болып табылады [9].

Негізгі бөлім. Өлеңдік шығарма – бұл әдеби мәтіннің ерекше түрі, ол өлеңдік құрастыру принциптері бойынша құрылған – рифмаға, өлеңдік өлшем мен ырғаққа ие. Сондай-ақ өлеңдік шығарманың айрықша ерекшелігі оның көлемінің әдетте шағын болуында, бірақ мәтіннің аз болуына қарамастан, шығарманың әрқашан көркемдік бейнелілігі жоғары болады, және авторға қысқа мәтін көлемінде оқырман/тыңдаушыда толыққанды көркем образ туғызу қажет болғандықтан көркем-экспрессивті құралдардың көбірек қолданылуы тән. Осы ерекшеліктер тұрғысынан өлеңдік шығармалар мектепке дейінгі балаларды оқыту және тәрбиелеудің құралдары ретінде қарастырылғанда, бір жағынан, олар қолжетімді болып табылады, өйткені көлемі аз, рифма арқылы тез жатталады. Екінші жағынан, мектепке дейінгі жастағы балалар, әсіресе ПДТ балалар, шығарманың мазмұнын, оның бейнелілігін әрдайым толық меңгере және түсіне бермейді. Сондықтан өлеңмен жұмыс көбінесе механикалық жаттаумен шектеледі, бұл олардың дамытушылық әлеуетін айтарлықтай төмендетеді. Мұндай тәсілде балалар тілдің көркемдік құралдарының мақсатын іс жүзінде меңгермейді, жаңа сөздерді үйренбейді және сөйлеуінде интонациялық экспрессивтілік қалыптаспайды.

ПДТ бар балалар – бұл кейбір психикалық процестері, ең алдымен танымдық функциялары жеткіліксіз деңгейде қалыптасқан, бірақ дамуы жалғасып отырған балалар тобы. Дамуының қарқыны нормотиптік құрдастарына қарағанда төмендеу болса да, қолайлы жағдайларда олар өз жас ерекшелігіне сай деңгейге жетуі мүмкін. Бұл ПДТ бар балалар мен ақыл-ойы кем балалар арасындағы басты айырмашылық болып табылады.

ПДТ бар балаларда танымдық сфераның ерекшеліктеріне байланысты оқу процесінде қиындықтар жиі байқалады, әсіресе жазу, санау, әртүрлі әмбебап оқу әрекеттерін дамытуда.

Арнайы психология саласында И.И. Мамайчук ПДТ-ді кері қайтарылатын дизонтогенездің бір түрі ретінде қарастырады. Психикалық дизонтогенез – психикалық дамудың бұзылуы, ол психикалық функциялардың қалыптасу тәртібі, ритмі мен қарқынының өзгеруіне әкеледі [10].

Т.А. Власова мен М.С. Певзнер пікірінше, ПДТ бар балалар екі санатқа бөлінеді: психофизикалық немесе психикалық инфантилизмі бар балалар және инфантилизм танымдық қызметтің дамуының кешігуімен қатар жүретін балалар. Атап айтқанда, бұл кешігулер ерікті назар, логикалық есте сақтау, кеңістік ұғымдары, қабылдау, ойлау және танымдық дамудың басқа аспектілеріне әсер етеді [11].

ПДТ бар балаларда әдетте барлық танымдық функциялардың – ойлау, қабылдау, назар, есте сақтау, тіл – даму қарқыны төмен болады, бұл өз кезегінде тұлғаның басқа қырларының дамуына ерекшелік енгізеді. Сонымен қатар, ПДТ кезінде интеллектуалдық жұмысқа қабілеттіліктің төмендігі, тез шаршау жиі байқалады, сондықтан мұндай балаларға ерекше тәрбиелеу және оқу жағдайлары қажет. Мақсатты кешенді шаралар – педагогикалық, психологиялық, медициналық – қолданған жағдайда, бұл артта қалушылық жасөспірімдік кезеңге дейін өтелуі мүмкін және бала әрі қарай қалған балалармен тең дәрежеде білім алады.

ПДТ – психикалық бұзылыстың бір формасы, ол әртүрлі себептерді, даму механизмдерін, белгілер мен жеңіл интеллектуалдық кемшіліктің динамикасын қамтиды. Ол интеллектінің қалыпты дамуы мен ақыл-ой кемістігі арасындағы аралықта орналасады және арнайы түзетуші-дамытушы жұмыс арқылы жақсаруы мүмкін.

Эксперименттік жұмыстың констатирлеу кезеңінің мақсаты – ПДТ бар 6–7 жастағы балалардың сөздік қоры мәдениетінің қалыптасу деңгейін анықтау.

А.Н. Гвоздева, Е.И. Тихеева сияқты ғалымдардың зерттеулері негізінде 6–7 жастағы ПДТ бар балалардың сөздік қоры мәдениетінің көрсеткіштері мен диагностикалық тапсырмалары белгіленді.

Кесте 1 – Диагностикалық карта

Көрсеткіштер	Әдістеме	Диагностикалық әдістеме
Дыбыстау (звукоизуысы)	Диагностика дыбыстаудың (авторлар Н.М. Трубникова, О.Б. Иншакова)	Дауысты биіктік, күш және тембр бойынша модуляциялау қабілеті
Байланысқан сөйлеу	Сөйлеудің байланыстылығын диагностикалау әдістемесі (автор: В.П. Глухов)	Жеке тәжірибе негізінде әңгіме құра білу қабілеті

Диагностикалық әдістеме 1. «Дыбыстауды диагностикалау»
Авторлар: Н.М. Трубникова, О.Б. Иншакова

- **Мақсаты:** дыбыстаудың қалыптасу деңгейін диагностикалау.
- **Мазмұны:** сөздердегі дыбыстарды тексеру үшін О.Б. Иншакова альбомындағы арнайы бейнелі карталар қолданылды. Әр балаға зат бейнеленген суреттер көрсетіледі, және ол көрсетілген затты атауы қажет.
- **Көрнекі материал тізімі** – 1-сурет, Қосымша В.
- **Нәтижені бағалау критерийлері:**
 - 3 балл – бұзылулар жоқ
 - 2 балл – 1–2 фонетикалық топ бұзылған
 - 1 балл – 3 және одан көп фонетикалық топтар бұзылған

6–7 жастағы мектепке дейінгі балалардың дыбыстау қалыптасу нәтижелері 1-суретте көрсетілген.

Балалардың 20%-ында (2 адам) төмен деңгей анықталды: олардың р және л дыбыстарын айтуында қиындықтар бар; бір баланың дыбыстарында сондай-ақ сыбыр дыбыстар мен шипящий дыбыстардың ауыстырулары кездеседі, йотталған дыбыс жоқ; бір баланың сонорлы дыбыстары автоматтандырылмаған, сондай-ақ дыбыстардың дауыссыздық-қаттылық қасиеттерінің араласып кетуі байқалады.

Балалардың 60%-ында (6 бала) орташа деңгей анықталды: бұл балаларда р және л дыбыстарын дұрыс айтуда қиындықтар бар.

Балалардың 20%-ында (2 адам) дыбыстық сөйлеу мәдениетінің жоғары деңгейі қалыптасқан: олардың барлық дыбыстары дұрыс айтылып, автоматтандырылған.

Қорытынды. Зерттеу көрсеткендей, ПДТ бар мектепке дейінгі балаларда сөйлеу мәдениетінің негізгі компоненттері – дыбыстарды дұрыс айту, грамматикалық құрылым, сөздік қорының байлығы, логикалылық, экспрессивтілік және сөйлеудің байланыстылығы – толық қалыптаспаған. Бұл балаларда диалогтық, монологтық және әңгімелеу сөйлеуінде логикалылық пен байланыстылықтың бұзылыстары, сөздердің мағынасын дұрыс қолданбау, лексикалық жүйеліліктің төмендігі, грамматикалық қателер және аграмматизмдер жиі байқалады. Сөйлеу қорын дамытуда тақпақтарды жаттау маңызды құрал болып табылады. Тақпақтарды жаттау арқылы қабылдау, назар, есту және моторлық есте сақтау сияқты танымдық процестер жанама түрде дамиды; балалар жаңа сөздер мен грамматикалық конструкцияларды меңгереді, белсенді және пассивті сөздік қоры кеңейеді, тілдік сезім қалыптасады. Сонымен қатар, тақпақтардың ритмикалық және көркемдік ерекшеліктері балаларға сөйлеудің интонациясын, ырғақ пен темпін басқаруды, сөйлеу үзілістерін дұрыс қоюды үйретеді.

Тақпақ мәтіндерін таңдау барысында балалардың жас ерекшеліктері мен жеке қабілеттері ескеріліп, педагог сабақтарда қосымша әдістемелік жұмыстар жүргізуі қажет. Ассоциативті есте сақтау, мнемотехникалық жолдар, пиктограммалар сияқты әдістерді қолдану тақпақтарды жаттау процесін тиімді етеді және кейінгі прозалық мәтіндерді оқу мен әңгімелеу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

Осылайша, тақпақтарды жүйелі қолдану ПДТ бар мектепке дейінгі балалардың сөйлеу мәдениетін қалыптастыруда және сөйлеудің экспрессивтілігін арттыруда тиімді әдіс болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III «Білім туралы» заңы <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319>,
2. Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы 2002 жылғы 8 тамыздағы №345-II Заңы
3. Баряева Л.Б., Лебедева И.Н. Логопедическая работа по развитию связной речи дошкольников с задержкой психического развития (на модели обучения рассказыванию по картине) // Логопедия.2005.№1.С. 11-21.